

Juraj Pavúk – Aneta Bakamska: Die neolithische tellsiedlung in Gălăbniț. Mit einem Beitrag von Christova Anastasova.

Archaeologiai Értesítő

146 (2021) 275–278

DOI:

[10.1556/0208.2021.00019](https://doi.org/10.1556/0208.2021.00019)

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

Raczky Pál*

Juraj Pavúk – Aneta Bakamska: *Die neolithische tellsiedlung in Gălăbniț. Mit einem Beitrag von Christova Anastasova.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 91 (Hrsg.: Svend Hansen – Barbara Horejs). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2021, 435 oldal.

Könyvismertetés

Könyvismertetésünk elején mindjárt kijelenthetjük, hogy ez a látványos kötet az egész európai őskorkutatás óriási nyeresége, és a háttér munkálatok az *Institut für Orientalische und Europäische Archäologie* (Bécs), valamint az *Eurasien-Abteilung des Deutsches Archäologisches Instituts* (Berlin) sikeres tudományos együttműködését dicséri. A könyv alapvetően a nyugat-bulgáriai Sztruma-völgyben található Gălăbniț települési halmának, telljének feltárási eredményeit foglalja össze, igen gazdag illusztrációval kísérve. Az 1978–1979-es első próba-ásatásokat Michail Čhoadžiev kezdeményezte, s ezt 1980 és 1993 között további 13 ásatási kampány követett, amelynek a kivitelezése már főként Juraj Pavúk és Aneta Bakamska nevéhez kötődött. Noha a Sztruma/Sztrimon völgyében 1980 és 1990 időszakában számos hasonló lelőhely kutatása valósult meg, többek között a görög–bolgár határon található Topolnica-Promachon helyszínén, mégis ez a Gălăbniț-monográfia az első, amely a teljesség igényével ad áttekintő képet egy ilyen, a Kr. e. 6. évezred elejének időszakára keltezhető, neolitikus település rétegtani helyzetéről, objektumairól és emlékanyagáról. Egyébként a Sztruma-vidékének az Égeikum és a Duna-medence közötti közvetítő helyzetéről, és általában az európai neolitizációban betöltött szerepéről 2004-ben nemzetközi konferenciát rendeztek, ahol Gălăbniț tell-településének jelentősége komoly szakmai figyelmet kapott.¹ Környezetének kulturális régiója ugyanakkor a trákiai Karanovo, valamint a Vardar/Axios-menti Anzabegovo–Vršnik kör között foglalt el kulcspozíciót. A Gălăbniț-kötetnek a lelőhely említett stratégiai helyzete mellett mégis az a körülmény biztosít kiemelt jelentőséget, hogy az 1984 és 2018 közötti 8 előzetes közlemény után a régészeti kutatásokról szóló végső összegzés is megjelenhetett. Ugyanakkor az a tény, hogy az ásatások és a jelen publikáció között meglehetősen hosszú idő telt el, komolyan korlátozta az elvégezhető interdiszciplináris vizsgálatok lehetőségeit, megfosztva ezzel a leletegyüttest az igazán komplex értékeléstől.

Juraj Pavúk és Aneta Bakamska a Gălăbniț által megtestesített leletegyütteseket általában a Proto-Starčevo és Starčevo–Criș kulturális környezetbe tartozónak ítélik, s pontosan emiatt a Kárpát-medencei Starčevo–Körös kulturális megjelenésformákkal való kapcsolatai révén, számunkra is fontos támpontokat szolgáltatnak a későbbi vizsgálatokhoz.²

Gălăbniț települése valójában egy kisebb, eredetileg közel 300 m átmérőjű tellként jellemezhető, amelynek megmaradt, 5 méteres magasságából 4 m tartozott a neolitikum időszakához. Ebben a rétegsorban a szerzők alulról felfelé haladva I. és XI. között számozott települési horizontokat (*Wohnhorizont*) különítették el, s ezekről egy igen fontos további megállapításuk is van: az egyes szintekhez tartozó házak nagyrészt megőrizték a tellen belüli korábbi elhelyezkedésüket a megújításuk során. Ezt a megfigyelést meggyőzően bizonyítják az egymás feletti házak egyetlen képi síkon összesített alaprajzai (Plan. 19). Az építési horizontok által reprezentált leletegyütteseket ugyanakkor három fő kulturális és időbeli kategóriára osztották fel. Ezek szerint az I–VI. települési horizontok a korai neolitikus Proto-Starčevo kulturális egységhez sorolt Gălăbniț-csoportot képviselik, a VII–X. horizontokban a kora neolitikus Starčevo-típusok fordulnak elő. A legfelső, XI. horizont, illetve annak leletegyüttese – ebben

* Levelező szerző:

E-mail: raczky.pal@gmail.com

¹TODOROVA et al. 2007.

²Szomorúan állapítható meg, hogy a Körös-kultúrával kapcsolatos három újabb összegzés hiányzik a kötet irodalomjegyzékéből, s az ezekben körvonalazott kérdések is kívül estek Juraj Pavúk és Aneta Bakamska érdeklődési körén: ANDERS–SIKLÓSI 2012; BÁNFFY 2013; STARNINI 2014.

a rendszerben – a középső neolitikus Karanovo III–Dudești A–Vinča A időszak egy helyi kulturális változatát jeleníti meg (Vaksevo I–Kremenik–Bálgarčevo). A neolitikus Gálábnik e kulturális, időrendi felosztása nagyban a festett kerámia stílusváltozásaira épül fel. Ezek fő sajátosságait az alábbiakban foglalhatjuk össze Juraj Pavúk és Aneta Bakamska nyomán: A Gálábnik-csoportot a vörös bevonaton alkalmazott fehér festés, a Starčevot a vörös, illetve a fekete festés jellemzi, míg a középső neolitikumra vonatkozóan éppen a festés hiánya és a „*Schlickwurf*” edényfelületen való alkalmazása emelhető ki. Mindebből természetesen adódik az a módszertani dilemma, hogy Gálábnik településének helyi története szempontjából mi a meghatározóbb, a tell belső települési sajátosságait átható kontinuitás, vagy a különböző települési szintekhez tartozó kerámia díszítésénél leírt stílári váltások, azaz a diszkontinuitás jelensége? Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatosan nyilvánvalóan merül fel a település belső dinamikájára támpontot nyújtó független radiokarbon adatok hiánya, ami meglehetősen nehézé teszi az időrendi kérdések pontosabb, számszerű megközelítését. Ez a hiányérzet különösen hangsúlyossá válik az olvasóban akkor, amikor a Starčevo–Criș kulturális kör teljes elterjedési területére kiterjesztett kronológia tárgyalása során sem fordulnak elő ilyen egyértelmű abszolút kronológiai támpontok (325–335. o.). Ugyanez a módszertani helyzet a Starčevo-kultúra makroregionális fejlődési fázisainak rekonstrukciója esetében is (337–354. o.). Ezeket a kulturális és időrendi bizonytalanságokat talán némiképp feloldja egy összesítő kronológiai táblázat (13. táblázat a 292–293. oldalon), ami a Balkán neolitikus kultúráinak helyzetét és viszonyrendszerét jeleníti meg. Ugyanakkor a Balkán kora neolitikus kultúráinak egészére felvázolt I–V. időrendi horizontból álló rendszer (381–384. o.), vagy az Anatólia és Délkelet-Európa neolitikus kapcsolatait érintő fejtegetések (364–372. o.) magukon viselik azt a helyzetet, hogy miközben Gálábnik régészeti feldolgozása készült, több fontos publikáció, lényeges hozzászólás jelent meg ezzel a témával összefüggésben, s ezek nyilvánvalóan befolyásolják a kötetben leírtakat.³

Már a monográfia első áttekintése nyomán kiderül, hogy a bemutatott forrásanyag súlyponti részét a feltárt kerámiaegységek képezik, s a régészeti vizsgálatok lényegileg ezekre alapozódnak. Ennek megfelelően a kerámia formai–tipológiai és a kapcsolódó díszítési spektrum stílári vizsgálatai képezik az elemzések fő logikai irányultságát. Az is kiderül a munkából, hogy a szerzők alapvetően abból az axiómából indulnak ki, miszerint a kerámiastílusok nagyobb földrajzi területen, közel azonos ütemben változtak, és az egyes díszítési stílusok minden régióban ugyanazt az időrendi horizon-

tot jelölik. Mindez természetesen általánosabb módszertani megközelítés alapján is felveti a kerámiastílusok tér/idő kontextusának összehasonlíthatóságát olyan helyzetben, amikor az erre nézve releváns radiokarbon adatok nem – vagy csak hiányosan – állnak rendelkezésre.⁴

Gálábnik ásatási emlékeinek szisztematikus tárgyalásánál, a kerámiával foglalkozó súlyponti fejezeteket követően (67–198. o.) az antropomorf és zoomorf plasztikák (199–220. o.), a három- és négyszögletes agyagoltárok bemutatása történik (221–250. o.). A kis leletek között az agyag pecsétlők, csörgők, hálonehezékek, parittyagolyók, csöves anyaggyűrűk és az agyagból, kőből készült korongok számos különleges példáját ismerjük meg (251–258. o.). A csont- és agancseszközöket a kőből és kagylóból készített nyakláncok, a nefrittárgyak, a faeszközök és kőből készített tárgyváltozatok követik (259–286. o.). Az utóbbiak tipológiai, morfológiai, funkcionális és petrográfiai analízisét és a különböző települési szintek közötti összehasonlító statisztikai vizsgálatát Elka Christova Anastasova igen precíz munkával végezte el.

A kötet további fejezetei lényegében a Proto-Starčevo- és Starčevo-kultúra terminológiai kérdéseivel, tér- és időbeli tagolásával, valamint a Sztruma-vidék és a Balkán egészének neolitizációja eredményeként történt benépesülésével, s ennek sok szempontú részleteivel foglalkoznak (287–380. o.). A tárgyalt lelőhelyeket színes térképsorozat segítségével igyekeztek a szerzők bemutatni (1–9. térképek). A térképek kezelésénél azért jelentkezik bizonyos technikai nehézségek, így például a 8. térképen (347. o.) a 141. számú lelőhely feloldása nem szerepel a képaláírásban a lelőhelyek felsorolásában, így ennek kinyomozására a „*Fundortliste zu den Verbreitungskarten*” 416. oldalára lapozva lehet megtalálni a Lánycsók (H) nevét. A 3. térképen (295. o.) és a 4. térképen (302. o.) ábrázolt lelőhelyek majdnem teljesen megegyeznek: Mindkettőn azonosan jelennek meg az Anzabegovo–Vršnik I, a Gálábnik-, a Nevestino-, a Slatina-típusú lelőhelyek, a különbséget az adja, hogy csak az első térképen fordulnak elő az Elešnica-csoport, a másodikon pedig az úgynevezett „*Transbalkanische Zone*” lelőhelyei. Mindebből eléggé világos, hogy egy elterjedési térkép megspórolható lett volna az adatok egyesítésével.

Juraj Pavúk és Aneta Bakamska Délkelet-Európa korai neolitikumának egyik sarkalatos pontjaként tárgyalja a vörös alapon fehér festésű finomkerámia elterjedését, illetve időrendi helyzetét e nagy földrajzi egységen belül. Ezt a problémakört – a Proto-Starčevo–Gálábnik típusú festett kerámia stílusához kapcsolódóan – igen részletesen tekintik át (287–309. o.). Ezzel kapcsolatban tanulságos Raiko Krauss egy korábban közölt tanulmányának elterjedési térképe, amin az

³RASSE 2014; BRAMI–ZANOTTI 2015; ZANOTTI et al. 2016; BRAMI 2017; REINGRUBER et al. 2017; FURHOLT 2017a; FURHOLT 2017b; BRAMI–HOREJS 2019; SPATARO 2019; CHAPMAN 2020; PORČIĆ et al. 2020.

⁴BRAMI 2017, 25: *The traditional way of engaging in research on the spread of the Neolithic has been to draw similarities between assemblages of sites and culture-regions. The criticism levied against this approach is that it is static; arbitrarily-defined segments of material culture, such as ceramic types, are being compared whether they are the “same” or, on the contrary, whether they are “different”.*

Égeikumtól az erdélyi Gura Baciului, az alföldi Szarvas 23 és Endrőd 119 lelőhelyekig⁵ egy egységesnek látszó elterjedés keretei jelennek meg Délkelet-Európában.⁶ Az azonban elgondolkodtató, hogy az Égeikum kora neolitikumának kezdetét, és a korai festett kerámia megjelenését Kr. e. 6600/6500–6250 közötti időre lehet tenni a radiokarbon adatok tanúsága szerint,⁷ másrészt a neolitikus életmód északi térnyerésével a Dél-Alföldre, nagyjából a Körös vonaláig csak a Kr. e. 5900–5850 körüli időre jutnak a hasonló kerámiaegyüttesek.⁸ Mindez azt jelenti, hogy a korai festett kerámiával jelzett „horizont” a Balkánon valójában egy közel 350–400 éves időintervallumot körvonalaz, s így önmagában ennek a kerámiadísztípusnak az előfordulása nem adhat univerzális időrendi támpontot a széles földrajzi előfordulásnak minden leletegyüttesre nézve. A „white on red” kerámiadísztípus 11 balkáni lelőhelyének egyesített ¹⁴C adatai alapján Michela Spataro is arra jutott, hogy ezek időbeli eloszlása közelítőleg Kr. e. 6000 és 5500 közé tehető, és ugyanakkor általánosságban megállapítja, hogy a Starčevo–Criș–Körös tipokronológiai rendszerét nem lehet egyetlen sémába foglalni.⁹

A kerámia stúdiumok egy merőben új dimenzióját valósította meg Louis Gomart, aki a délkelet-európai kora neolitikus kerámia készítechológiáját vizsgálta. Ezek alapján és Laure Salanova megállapításaira hivatkozva, azt állapította meg, hogy a dunántúli Vörs-Máriaasszony-sziget Starčevo-kerámiájának megformálási sajátosságai az északi Sztruma-völgy korai neolitikumával, így többek között Gálánbnik kerámiakészítési technikájával rokoníthatók. Ezzel szemben az alföldi Körös-kultúra Nagykőrű-Tsz. Gyümölcsös településének kerámiakészítési eljárásai a déli Sztruma-vidék kora neolitikus lelőhelyein megfigyeltékhez hasonlóak, és például a Kovačevo lelőhelyén alkalmazott eljárásoknak feleltethetők meg a legjobban. Mindez azt is sugallja, hogy ebben az esetben két különböző kerámiakészítési praktikum közösséget (*community of practice*) lehet azonosítani Délkelet-Európában. Ráadásul a körvonalazott technológiai eljárástípusok hosszú időn keresztül megőrzött közösségi tradíciókra, átörökített habitusokra utalnak.¹⁰ Ebben az összefüggésben tehát a Kárpát-medencei korai neolitikum Starčevo és Körös kulturális megjelenésformáinak eltérései mély időbeli gyökerekkel és szélesebb térbeli meghatározottságokkal rendelkezhetnek.

Könyvismertetésünkben bizonyára kiderült, hogy Juraj Pavúk és Aneta Bakamska Gálánbnik-monográfiája nem egyszerűen egy hosszú feltárási munka eredményes forrásközlése, de számos új kérdést is felvet a délkelet-európai neolitizáció történeti folyamatával kapcsolatban, ráadásul nem kis

mértékben további tudományos vitára is inspirál. A *Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* intézményének mindenképpen gratulálnunk kell azért, hogy ilyen, esztétikailag is magas szintet képviselő kötettel lepte meg az európai őskorkutatást.

IRODALOM

- ANDERS, ALEXANDRA–SIKLÓSI, ZSUZSANNA (eds)
2012 The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect. Volume III. The Körös Culture in Eastern Hungary. Specific Targeted Research Project on the Formation of Europe: Prehistoric Population Dynamics and the Roots of Socio-Cultural Diversity, Institute of Archaeology, Jagellonian University. British Archaeological Reports – International Series 2334. Oxford.
- BÁNFFY, ESZTER
2013 The Early Neolithic in the Danube-Tisza Interfluve. British Archaeological Reports – International Series 2584. Oxford.
- BRAMI, MAXIME NICOLA
2017 The Diffusion of Neolithic Practices from Anatolia to Europe. A contextual study of residential construction, 8.500–5.500 BC cal. British Archaeological Reports – International Series 2838, Oxford.
- BRAMI, MAXIME NICOLA—HOREJS, BARBARA (eds)
2019 The Central/Western Anatolian Farming Frontier. Proceedings of the Neolithic Workshop held at 10th ICAANE in Vienna, April 2016. Oriental and European Archaeology Volume 12. Vienna.
- BRAMI, MAXIME NICOLA—ZANOTTI, ANDREA
2015 Modelling the Initial Expansion of the Neolithic Out of Anatolia. *Documenta Praehistorica* 42, 103–116. DOI: <https://doi.org/10.4312/dp.42.6>
- CHAPMAN, JOHN
2020 Forging Identities in the Prehistory of Old Europe: Dividuals, Individuals and Communities, 7000–3000 BC. Leiden.
- FURHOLT, MARTIN
2017a Das ägäische Neolithikum und Chalkolithikum Transformationen sozialer Handlungsmuster in Anatolien und Griechenland zwischen 6500 und 4000 v. Chr. In: Müller, J.–Rasmann, K. (Hrsg.): *Neolithikum und Chalkolithikum in Südosteuropa 3*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 304. Bonn
- FURHOLT, MARTIN
2017b Socio-spatial organisation and early Neolithic expansion in Western Anatolia and Greece. In: Gori, M.–Ivanova, M. (eds): *Balkan Dialogues Negotiating Identity between Prehistory and the Present*. London–New York, 111–130.
- GOMART, LOUISE–ANDERS, ALEXANDRA–KREITER, ATTILA–MARTON, TIBOR–ROSS, KRISZTIÁN–RACZKY, PÁL
2020 Innovation or inheritance? Assessing the social mechanisms underlying ceramic technological change in early Neolithic pottery assemblages in Central Europe. In: Spataro, M.–Furholt, M. (eds): *Detecting and explaining technological innovation in prehistory*. Leiden, 49–71.
- KRAUSS, RAIKO
2016 The Mesolithic-Neolithic Transition in the Carpathian Basin. In: Krauss, R.–Floss, H. (eds): *Southeast Europe before Neolithisation. Proceedings of the International Workshop within the Collaborative Research Centres SFB 1070 “RessourcenKulturen”, Schloss Hohentübingen, 9th of May 2014*. RessourcenKulturen 1, Tübingen, 193–222.

⁵A Körös-kultúra korai fázisának lelőhelyei MAKAY 2007, Tab. 14. összesítése szerint Endrőd 119, Szarvas 8, Szarvas 23 és Szarvas 56. Egyébként a „white-on-red” kerámia alföldi stratigráfiai és időrendi problémáiról hosszabban: MAKAY 2007, 25–30.

⁶KRAUSS 2016, Fig. 20.

⁷BRAMI–ZANOTTI 2015, Fig. 6–7; FURHOLT 2017a, Abb. 5, 1.

⁸ROSS–SIKLÓSI 2012, 153.

⁹SPATARO 2019, 42–44, Fig. 1, 7.

¹⁰GOMART et al. 2020, 58–60.

MAKKAY, JÁNOS

- 2007 The Excavations of the Early Neolithic Sites of the Körös Culture in the Körös Valley, Hungary: The Final Report. Volume I: The Excavations: Stratigraphy, Structures, and Graves. In: Starnini, E.–Biagi, P. (eds): *Società per la Preistoria e Protohistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia*, Quaderno 11. Trieste.

OROSS, KRISZTIÁN–SIKLÓSI, ZSUZSANNA

- 2012 Relative and Absolute Chronology of the Early Neolithic in the Great Hungarian Plain. In: Anders, A.–Siklósi, Zs. (eds): *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect. Volume III: The Körös Culture in Eastern Hungary*. British Archaeological Reports – International Series 2334. Oxford, 129–159.

PORČIĆ, MARKO–BLAGOJEVIĆ, TAMARA–PENDIĆ, JUGOSLAV–STEFANOVIĆ, SOFIJA

- 2020 The timing and tempo of the Neolithic expansion across the Central Balkans in the light of the new radiocarbon evidence. *Journal of Archaeological Science: Reports* 33, 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102528>

RASSE, MICHEL

- 2014 Modélisation de la diffusion du Néolithique en Europe, *M@ppemonde* 115, 2014. Online. <https://mappemonde-archive.mgm.fr/num43/articles/art14302.html>

REINGRUBER, AGATHE–TSIRTSONI, ZOÏ–NEDELICHEVA, PETRANKA (eds)

- 2017 Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations between the Bosphorus and the Carpathians. *Proceedings of the EAA Conference, Istanbul, 11 September 2014. Themes in Contemporary Archaeology Volume 3*. London–New York.

SPATARO, MICHELA

- 2019 Starčevo ceramic technology: the first potters of the Middle Danube Basin. In: Müller, J.–Rasman, K. (Hrsg.): *Aus dem Institut für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. Neolithikum und Chalkolithikum in Südosteuropa 4. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 341. Bonn.

STARNINI, ELISABETTA

- 2014 Fired clay, plastic figurines of the Körös Culture from the excavations of the Early Neolithic sites of the Körös Culture in the Körös valley, Hungary. In: Biagi, P. (ed.): *Quaderno 14, Quaderni della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia*. Trieste.

TODOROVA, HENRIETA–STEFANOVICH, IVANOV–IVANOV, GEORGI (eds)

- 2007 The Struma/Strymon River Valley in Prehistory *Proceedings of the International Symposium „Strymon Praehistoricus”, Kjustendil–Blagoevgrad–Serres–Amphipolis, 27.09–01.10.2004*. In *The Steps of James Harvey Gaul Volume 2*. Sofia.

ZANOTTI, ANDREA–MOUSSA, RICHARD–DUBOLOS, JÉRÔME–BOCQUET-APPEL, JEAN-PIERRE

- 2016 Exploring Scenarios for the First Farming Expansion in the Balkans Via an Agent-based Model. In: Campana, S.–Scopigno, R.–Carpentiero, G.–Cirillo, M. (eds): *CAA 2015, Keep the Revolutions Going. Proceedings of the 43rd Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology 1–2*. Oxford, 773–780.

